

**EPISCOPUS,
ARCHIABBAS BENEDICTINUS,
HISTORICUS ECCLESIAE**

**Tanulmányok
Várszegi Asztrik 70. születésnapjára**

EPISCOPUS, ARCHIABBAS
BENEDICTINUS, HISTORICUS
ECCLESIAE

Tanulmányok
Várszegi Asztrik 70. születésnapjára

Szerkesztette:
SOMORJAI ÁDÁM OSB
ZOMBORI ISTVÁN

BUDAPEST, 2016

BALOGH MARGIT

„NEM MEGGYŐZŐDÉSBŐL, HANEM KÉNYTELENSÉGBŐL...”

Vázlat a katolikus egyház és az állam 1950. évi megállapodásának értelmezéséhez

Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára 1948. január 10-én pártgyűlésen jelentette ki: „*A magyar demokrácia eddig minden problémát, mely elé a történelem állította, megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, amely az egyház köntöse mögé búvik.*”¹ A hatalomátvétel küszöbén álló kommunista párt eddig óvatosan közlekedett az egyházpolitika terén (bár a párton belül voltak radikálisabb fellépését sürgetők már 1945-ben is), de most láthatóan váltóállításra készült, hiszen a beszéd leplezetlen hadüzenet volt. A hangsúly a kormányprogram szintjére emelt szeparációra, azaz az egyház és állam szétválasztására tevődött át. E cél megvalósításához az addig lezajlott politikai változásokkal összhangban álló egyezményeket, valamint az új alapelveket és alapformákat rögzítő keret-megállapodásokat kívántak kötni.

AZ 1948-AS MEGÁLLAPODÁSOK

„*Mind a négy mehet*” – ez a ceruzás megjegyzés áll Ortutay Gyula kultuszminiszter 1948. szeptember 18-i előterjesztésén, amelyben a minisztertanács hozzájárulását kérte a református, az evangélikus, az unitárius egyházzal, valamint az izraelita felekezettel kötendő megállapodásokhoz.² Az év utolsó negyedében a lakosság 30 százalékát kitevő református, unitárius (1948. október 7.) és evangélikus (1948. december 14.) egyházzal, valamint az izraelita felekezet (1948. december 7.) képviselőivel sikerült is megegyezni. Formálisan e jogi aktussal ünnepélyesen és kölcsönösen kinyilvánították a jogi identitás és működési kör tiszteletben tartását, az állam elismerte a felekezeti önkormányzatot, tudomásul vette a vallási, lelkiismereti, szociális, karitatív, illetve felekezetpolitikai kötelezettségeket, rögzítették az államsegély és az iskolaállamosítás alapkörülményeit (hitoktatás, szünetrend, tanárok átvétele stb.), valamint kiküldtek egy, a készülő új alkotmány vallásügyi cikkelyei előkészítésében közreműködő bizottságot.

A protestánsokkal aláírt és 1990. március 19-éig hatályban maradt egyezmények szövege lényegében azonos.³ Meglehetősen egyedi viszont az izraelita felekezettel kötött megállapodás, amelyben következetesen az „izraelita hitfelekezet” terminus fordul elő. Ezzel a kormány figyelmen kívül hagyta a felekezeten *belüli* irányzatokat, tehát a megál-

1 Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 267.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M-KS 276. f. 115. cs. 4. ő. e. 95/b. 11.713/1948–eln. számú, irodavezetői hitelesítéssel ellátott előterjesztés a minisztertanácshoz. Budapest, 1948. szeptember 18.

3 Bővebb ismertetésüket lásd Balogh Margit–Gergely Jenő: Az egyházak „államosítása”. História 21 (1999) 2. 7–10.

lapodás nem vagylagosan a neológ, az ortodox, illetve a status quo ante irányzatra érvényes, hanem mindegyikre. (Annak dacára, hogy a status quo ante irányzat nem delegált tagokat a kormánnyal tárgyaló bizottságba.) A hitközségek – minden előzetes utalás nélkül – az *Új Élet* 1948. december 9-i számából értesült az egyezmény megszületéséről. Ezt követően került napirendre az addig három, egymástól szervezetileg különálló zsidó organizáció – a neológ és az ortodox mellett a status quo ante hitközségek – egybeolvasztására. Az állami intenció, a hitközségi szervezetrendszer centralizációjának végrehajtására az 1950 februárjában összehívott Országos Gyűlés volt hivatva, amely pro forma elfogadta az állami akaratot kifejező Egységes Országos Szervezeti Szabályzatot. Ezzel megszűnt a három, egymástól addig intézményesen különálló hitközségi szervezetek sok évtizedes önállósága, míg az elkövetkezendő négy évtizedes kényszer-monopol következtésben elsorvadtak a hazai zsidóságon belüli hagyományos csoportidentitások. Az egyezményt 1990. március 19-én kölcsönösen felbontották.

Miért volt szükség a megállapodásokra, illetve miért éppen 1948 végére kötötték meg ezeket? A válasz kézenfekvő: elsősorban azért, mert az állam így próbálta levezetni az egyházi iskolák 1948. júniusi államosításából fakadó feszültségeket és eloszlatni a bizonytalanságokat. Ezért van szó mindegyik megállapodásban a „kötelező iskolai vallásoktatás” jogáról és annak biztosításáról. Másodsorban az ekkor még csak tervezett szeparációból következő helyzetnek is elébe kívántak menni. (A szeparációt, azaz az állam és az egyházak különválasztását az 1949. augusztus 18-án elfogadott alkotmány 54. paragrafusa szentesítette.) Ha ugyanis a szétválasztás bekövetkezik, akkor ez azt jelenti, hogy az állam számára az egyházak működése közömbös, azokat a civil társadalom autonóm szervezeteinek tekinti. Amennyiben a vallás magánügy, akkor a hit gyakorlását intézményesítő egyházak működése sem lehet az állam által szabályozott és ellenőrzött. Rákosiék a szeparáció jogi kimondása előtt már olyan feltételrendszer kialakítására törekedtek, amely eleve korlátozza az egyházakat.

Az egyezmények alapján az állam (1951-től az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül) 20 éven át csekély, ötévenként csökkenő összegű, s az infláció miatt tovább értéktelenedő „személyi és dologi államsegélyben” részesítette az egyházakat. Az egyezményeknek köszönhetően 1948-ban a reformátusok 4 fiú és 2 leány, az evangélikusok 2 (1952 után csupán egyházanként egy-egy marad), az izraeliták 1 középiskolát kaptak vissza. Az 1948–1949-es és az 1949–1950-es tanévekben viszont – megállapodás hiányában – egyetlen katolikus iskolában sem szólalt meg a tanévnyitó csengő...

EGY PÜSPÖKKARI NYILATKOZAT HÁTTERE

Az állam és a katolikus egyház közötti tárgyalások még 1945-re visszanyúló alapozásakor a koalíciós kormányzat pártjai egyetértettek abban, hogy az egyház működését anyagilag valamilyen módon biztosítani kell. A VKM katolikus ügyosztályától számos kártérítésre vonatkozó kérdéssor, egyeztetőlevél érkezett az egyházmegyei hatóságokhoz, de ennél többre nem futotta. 1947-ben a hercegprímás az egyházi adó korszerűsítésében látta a megoldást, mégpedig oly módon, hogy ahol az állam maradt a tulajdonos a földbirtokreform után, ott továbbra is fizesse föld- vagy erdőbirtoka után a felekezeti iskolai adót, mert különben az intézmények ellehetetlenültek.⁴

4 Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára (a továbbiakban: SzCsPL) I.1.a Egyházigazgatási iratok 651/1947. A Magyarországi Katolikus Egyházközségek adóztatási szabályzatának módosítása és kiegészítése – ész-

1948-ban még éppen hogy csak hozzákezdhettek a tárgyalási előkészületekhez. Mindszenty József esztergomi és Czapik Gyula egri érsek az állammal folytatandó tárgyalásokat illetően két különböző felfogást képviselt: az elutasítást és a hajlandóságot – ez már régóta teljesen nyilvánvaló volt.⁵ A rendkívül kiélezett egyházpolitikai helyzetben Czapik magára vállalta, hogy megkísérli Rómában előmozdítani a tárgyalásokat, miután 1948. szeptember 21-én elutazhatott az „örök városba” az ötévenként kötelező, úgynevezett ad limina látogatásra.⁶ Ő úgy vélte, hogy a szovjet megszállás (és vele a kommunizmus) hosszú távon megmarad, ezért meg kell találni az együttélés módját.

Elutazása előtt konzultált Rákosival, annak lakásán. A pártvezér visszaemlékezései szerint Czapiknak arról kellett tájékozódnia: elképzelhető-e, hogy Róma bizalmasan „egyezteti” a magyar kommunista pártvezetéssel Mindszenty jövőjét?⁷ Rákosi feltárta Czapiknak a párt legfelsőbb grémiumának 1948. szeptember 2-ai állásfoglalását, miszerint a katolikus egyházzal kötendő megegyezés előfeltétele, hogy „*Mindszentyt és még néhány olyan személyt, akiknek a működése akadályozta a megegyezést, váltsanak le az egyház éléről. Ezen belül a magyar demokrácia lényegében hasonló megegyezést hajlandó kötni, mint a református egyházzal.*”⁸ Czapik viszont annál önállóbb és fegyelmezettebb főpap volt, semhogy Rákosi kedvéért eljuttassa a „postás” szerepét. Bár tagadhatatlanul nagy tehertételként élte meg Mindszenty politikáját, sok mindenben nem értett egyet vele, de soha nem árulta volna el a prímást. Tudta azt is, hogy a prímást Róma nem ejtené, már csak elvből sem, az önkéntes távozás vagy változás pedig reménytelen. „*Nekünk vállalni kell őt és számolni vele, mellette a második sorból kell vezetnünk a harcot és iparkodnunk kell csökkenteni a csapások súlyát, amelyet miatta mérnek ránk*” – jegyezte fel Czapik önmagának.⁹

Az érsek ezt a véleményét először a befolyásos P. Robert Leiber jezsuitával, a pápa magántitkárával osztotta meg, akit – befolyására utalva – csak „délutáni pápaként” emlegettek. Kétszer is találkoztak, mielőtt 1948. szeptember 29-én XII. Pius pápa, október 2-án pedig Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára fogadta volna a magyar főpapot. Állítólag a pápa szemrehányást tett az érseknek, amiért nem állt Mindszenty mellé, de aztán gyorsan nyitottá vált a magyarországi fejlemények Mindszentytől eltérő megközelítésére és beleegyezett egy vizitációs bizottság Magyarországra küldésébe. A vizitációs bizottságot egy súlytalanabb informatív feladatkör helyett eredetileg felhatalmazták volna a kormánnyal való tárgyalásokra is, de ezt Tardini meg-

revétel és indoklás. Mindszenty József egyeztetésre küldi Hamvas Endre püspöknek. Esztergom, 1947. február 15.

5 Az 1948-as tárgyalásokról lásd *Balogh Margit*: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor–Gyarmati György. L’Harmattan, Budapest, 2010. 43–80.

6 A kérdésről lásd *Rétfalvi Balázs*: Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye. Egyháztörténeti Szemle 12 (2011) 2. 3–38. Interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm> (letöltés: 2014. december 11.).

7 *Rákosi Mátyás*: Visszaemlékezések 1940–1956. I–II. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 513–515.

8 Rosszjiszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityicseszkoj Isztorii [Orosz Állami Társadalom- és Politikátörténeti Levéltár, a továbbiakban: RGASZPI] f. 17. op. 128. gy. 519. l. 45. és MNL OL M–KS 276. f. 53/8. ö. e. 1. fol. Jegyzőkönyv az MDP KV PB 1948. szeptember 2-ai üléséről.

9 Piarista Rend Magyar Tartományának Központi Levéltára (a továbbiakban: PMKL) IV. 213. Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam – tárgyalások” című dosszié, „Egyház és állam közti tárgyalások, előkészítő jegyzetek és gondolatok 1948. jan.–febr.” című iratcsomón belül „A megegyezés szükségessége” VII.

akadályozta.¹⁰ Ő úgy vélekedett, kár tárgyalni olyan kormánnyal, amely úgysem tartja meg ígéreteit: „Arról van szó, hogy elveszünk-e most vagy hamar, [de] tisztességesen et cum gloria, avagy éljünk egy-két évig engedményt adva, tisztesség nélkül és aztán mégis megsemmisüljünk. Az első jöjjön inkább.”¹¹ Czapik persze vitatkozott vele, az együttlés ab ovo nem tisztességtelen, és ha a „megsemmisülést kitoljuk, éspedig elvi sérelem nélkül (másképp nem akarjuk), már okadatolt a modus.” Czapik rajtuk kívül még több fontos személyiséggel tanácskozott. A leggyümölcsözőbbnek a Montinivel folytatott tárgyalást ítélte, mert személyében egy köztársaságpárti hivatalnokkal találkozott. Partneri a hiányos információkra panaszkodtak, hogy szinte semmi érdemét nem tudnak az egyház és az állam magyarországi tárgyalásairól, ezért Czapik írásban is jelentést tett a Rákosival 1948-ban folytatott megbeszélésekről, amelyek addigra zsákutcába jutottak. Mire elérkezett a hazautazás időpontja, derűlátóvá vált és nagyobb reményekkel távozott, mint amilyennel odautazott.

Czapik hazatérése után megszorodtak a belső viták a tárgyalások megítéléséről: ülhetnek-e egy asztalhoz a kommunistákkal, és ha igen, milyen mélységig egyezkedhetnek? Mivel a kormányzati elképzelések egy igen fontos területet, a finanszírozást érintették, a püspöki karon belül felülkerekedett a tárgyalási készség. 1948-ig ugyanis a pasztorációs feladatok mellett hitoktatást is végző katolikus papok a kongruájukhoz további díjazást kaptak. 1947–1948-ban 9,1 milliós keret állt rendelkezésre hitoktatásra, ugyanerre az 1949-es költségvetés előkészítésénél a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már 24,4 milliót igényelt. Emellett 75 millió forint volt beállítva illetménykiegészítésre. A párhuzamosságban a pénzügypolitikusok egyrészt megtakarítási, másrészt büntetési lehetőséget láttak, mert felvetődött, hogy az állammal megegyezést még nem kötött egyházak, úgymint a katolikus egyház és a kis létszámú ortodoxok állami támogatását felülbírálják. Nyilvánvaló, hogy létkérdéssé vált a tárgyalás megkezdése legalább a pénzügyi kérdésekben.¹² Miután 1948. november 13-án Nyárádi Miklós pénzügyminiszter az anyagi

10 MNL OL M–KS 276. f. 67/214. ö. e. 56–59. és 61–81. fol. Jelentések Czapik érsek római útjáról. Budapest, 1948. október 8.; MNL OL M–KS 276. f. 65/352. ö. e. 19. fol. Sulyán Gyula, az MDP Heves megyei titkárnak jelentése. Eger, 1948. október 30.; PMKL IV. 213. Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Római megbeszélések” című dosszié, ebben Czapik kézírásos jegyzetei.

11 PMKL IV. 213. Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Római megbeszélések” című dosszién belül: „Tardini véleményére tett megjegyzéseim. '948. X/2.” Czapik Gyula kézírásos jegyzete. (A következő idézet is innen – B. Ma.) – Megjegyzés: a szakirodalom – *Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*. Görres Gesellschaft, München, 1988. 18. – tudni véli, hogy Czapiknak arra a kérdésére, mit tart követendőnek, Tardini röviden azt felelte: „menjenek haza és legyenek mártírok.” Salacz ugyancsak Czapik korabeli jegyzeteiből dolgozott, és Tardini általunk idézett mondatait foglalta össze a saját szavaival, de ez a sarkos megfogalmazás a mondanivalót megbillenti és nem is logikus. Czapik római útja után a szentszéki brit követnek Tardini azt találta mondani, hogy Mindszenty viselkedése „túl erős” volt, igaz hogy gyorsan hozzátette: „talán jobb túl erősnek lenni, mint túl gyengének úgy általában véve a kommunistákkal és különösképpen a magyar kommunista kormánnyal szemben.” (The National Archives of the UK, Foreign Office, Legation, Vatican: General Correspondence, FO 380/128: Hungary, 1948, 35/104/48. sz. irat. J. V. Perowne jelentése, Róma, 1948. november 24.) Majd december 28-án a Tardininál járt Mócsy Imre jezsuita is Salacz szavainál enyhébb tanácsot kapott: „a letartóztatás ténye ellen kell tiltakozni”, „Mondja meg a püspököknek, hogy erősek és egységesek legyenek.” Mócsy Imre: *Beadványom. Magyar Egyházzociológiai Intézet, Bécs, 1989. 11., 14–15.*

12 RGASZPI Centralnij Komitet VKP(b), Otkrytyj vnesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 521. l. 190. Az Állampolitikai Osztály szigorúan titkos minősítésű előterjesztése az MDP Politikai Bizottsága számára. 1948. november 11.; MNL OL M–KS 276. f. 115/2. ö. e. 85. fol. Állampolitikai Osztály iratai. Előterjesztés a Politikai Bizottság részére. 1. pont: hitoktatók díjazása.

kérdések megtárgyalását ajánlotta, Mindszenty hercegprímás az ügyben körkérdest intézett a püspökökhöz. A visszaérkezett válaszok között volt a konkrét eseten túlmutató, és a prímás addigi elzárkózását kimondatlanul bíráló vélemény is, mint például Hamvas Endre csanádi püspöké: „...az emberekkel, akikkel dolgunk van, le kell ülnünk tárgyalni, ha egyszer hatalomban vannak, még ha elvi kérdéseket is vetnek fel. Ne mondják híveink és papjaink, hogy merevségünk miatt estek el az Egyházat megillető benéktől.”¹³

November derekától Czapik Gyula egri érsek és Drahos János érseki általános helytartó együtt képviselte a pénzügyi egyeztetéseken a katolikus egyházat. A püspöki kar azonban a finanszírozáson túlmenő általános egyezményről továbbra sem kívánt diskurzusba bocsátkozni. Amikor december 10-én egy szűk mag – Mindszenty, Czapik, Pétery, Rogács, Hamvas – az állam és egyház viszonyáról, a sérelmekről és a további lépésekről egyeztetett, a hercegprímás következetes maradt önmagához és továbbra is elhárította a tárgyalásokat, tekintettel „300 pap közelmúltbeli elfogására, [...] akik mit szólnának ahhoz, hogy mégis tárgyal, amikor előzőleg belevitte őket az ellenszegülésbe”.¹⁴ Czapik viszont már maga mögött tudott néhány egyeztetést kongruaügyben, és bár bizakodásra oka nem volt, hiszen önmagában a tárgyalás ténye nem garantál semmit, mégis ezt az utat tartotta helyesebbnek. Több püspök is erre hajlott, és olyan, a különbségeket áthidaló formát próbáltak keresni, amely megőrzi a prímás tekintélyét, de kifejezi a tárgyalási készséget is. Végül egy nyilatkozat kiadásában állapotok meg, szövegét meg is fogalmazták azzal, hogy azt a december 16-ára összehívott „rendes” konferencián véglegesítik.

Így is történt. A javasolt szöveget a püspöki kar megvitatta, pontosította és hivatalosan kibocsátotta. Lényeges, hogy egyértelműen tartalmazta a kormány részéről hiányolt készséget az állam és egyház viszonyának tárgyalásos rendezéséhez: „Megnyugtató és az ellenkező beállításokkal szemben közöljük, hogy az Egyház és Állam viszonyát rendezni hivatott tárgyalásokra a püspöki kar már régebben kifejezte készségét. Ezen tárgyalások – sajnos – különböző okokból mindeddig kitolódtak. A készség azonban megvan a kérdésnek olyan rendezésére, amely az Egyház tanainak, törvényeinek és jogainak is megfelel. Ennek a készségnek a jele az is, hogy bizonyos részletkérdésekben most is tárgyalás folyik az Állam és a Püspöki Kar megbízottjai között. A hivatalos tényezők, úgy véljük, mindkét oldalon tudatában vannak azonban annak, hogy a szóban forgó kérdés mai stádiumában a római Szentszék közreműködését is igényli.”¹⁵

A nyilatkozat értékéből sokat levont az a körülmény, hogy nem a püspöki kar egyhangú állásfoglalását tükrözte, amiről az államvédelem persze azonnal tudomást szerzett, mert egy kisebbség – köztük a hercegprímás – nem fogadta el a határozatot. A tanácskozáson ugyanis váratlanul bejelentette, hogy meggondolta magát, és a december 10-én megfogalmazott nyilatkozatot mégsem támogatja. Püspöktársaitól pedig a tárgyalási készség kinyilvánítása helyett egy többoldalas sérelemlista elfogadását kérte. Ez volt az a pillanat, amikor a nézetek különbözősége a testület megosztottságát eredményezte.

13 SzCsPL I.1.a Egyházigazgatási iratok 2800/1948. Hamvas Endre püspök levele Mindszenty Józsefhez. Szeged, 1948. november 22. (A bene – ami a latin *bonus*, azaz jó szóból ered – javakat, az adott szövegkörnyezetben előnyöket jelent, amelyektől tárgyalókészség híján eleshet az egyház.)

14 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.8. Sz-222/17. 5–6. fol. Mindszenty József személyi anyaga. A letartóztatott háromszáz egyházi személy nagyságrendje nagyjából fedi a valóságot, de nem a tanácskozás közelmúltjára, hanem az 1945 utáni időszakra összesítve.

15 „A püspöki konferencia hivatalos nyilatkozata.” *Magyar Kurír*, 38. évf. 1948. december 17. III. kiadás, déli 12 óra; Prímási Levéltár, Processus Josephi Card. Mindszenty – Mindszenty-periratok, 8. doboz, V-700/23. 123. fol. Püspöki konferencia.

Czapik érsek jegyzőkönyveztetni kérte, hogy nem fogadja el a primás szövegét. Szerinte Mindszenty a válságos helyzetben nem tudott mérsékletet tanúsítani, ami egy vezetőnek pedig erénye kell, hogy legyen. Ezúttal a vita tétje az volt, hogy a tárgyalást válasszák, legitimálva ezzel a kormányzatot, vagy a párbeszéd elutasításával újabb megszorításokat kockáztassanak. A püspöki kar többsége végül is az eredeti tartalomra szavazott, de a szöveget megrövidítették, így kihúzták a földreform és a köztársaság melletti nyílt állásfoglalást. A primás azonban ebben a formában sem járult hozzá. Nem is leplezte ingerültségét, szerinte a nyilatkozat ebben a formájában azt jelenti, hogy a püspöki kar szótlannul tűri a hercegprimás meggyalázását. Végül a főpásztorokat arra kérte, hogy be-börtönzése esetén se írjanak alá semmiféle kikényszerített megegyezést.¹⁶

A kormányzati politika a nyilatkozattal lépéselőnyre tett szert. Hiszen a magyar katolicizmus legmagasabb fóruma, a püspöki kar próbálkozott meg a tárgyalások megindításával, mintegy kinyilvánítva ezzel készségét Rákosi Mátyás egyházpolitikai szándékainak tudomásulvételére. A testület befolyása az elmúlt években a primás roppant erős egyénisége miatt háttérbe szorult, de a politika nyomására most újból felerősödött.

A PÉNZÜGYI EGYEZSÉG

A pénzügyi tárgyalásokon Czapikék az 1947–1948-as belpolitikai körülményekhez képest sokkal hátrányosabb pozícióban voltak. Végül kényszeredetten, de beleegyeztek, hogy a kongruát 15 százalékkal, azaz 45 forinttal csökkentsék – ám legalább megmaradt. Hosszú távon azonban inkább mégis károsnak bizonyult az állami finanszírozás, mert állandósította az anyagi kiszolgáltatottságot, különösen hogy azt ezentúl nem az illetékes egyházmegyei hatóságon keresztül, hanem állami dotáció formájában, névre szólóan, az állami illetményhivataltól közvetlenül utalták az egyes papoknak.

A pénzügyi egyezséget 1948. december 28-án írták alá. Bár Czapik a primás felhatalmazásával tárgyalt, januárban mégis igazoló jelentést kellett írnia a pápának, mivel úgy tűnt, egyházi szempontból illetéktelenül járt el,¹⁷ különös tekintettel arra, hogy két nappal korábban, december 26-án Mindszenty Józsefet letartóztatta a politikai rendőrség. Érdekességképpen említjük, hogy Rogács Ferenc, az idős és beteges Virág Ferenc pécsi püspök segédpüspöke szerint az egyezséget nem ekkor, hanem még Mindszenty őrizetbe vétele előtt, december 16-án írták alá, és a dátum meghamisításával azt a látszatot akarták kelteni, hogy a püspöki kar azonnal visszanyerte cselekvőképességét, amint „kikapcsolták” az állam–egyház megegyezését gátló hercegprimás személyét.¹⁸ Biztosan állíthatjuk, hogy Rogács tévedett, bár a korabeli politika eszköztárába akár bele is férhetne egy ilyen manipuláció. Czapik érsek ugyanis a püspöki kar 1948. december 16-ai értekezletén még csak *folyamatban lévő* és nem befejezett tárgyalásokról számolt be.¹⁹ Az *Új Ember* című

16 ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 38–41. fol. Jelentés. Budapest, 1948. december 16.; MNL OL M-KS 276. f. 65/352. ő. e. 55–56. fol. Szigorúan bizalmas feljegyzés az 1948. december 16-i püspökkari konferenciáról. Rajta kézírással: „L[ássa] Révai XII. 20. R[ákosi].” Azaz Rákosi december 20-án elolvasta a feljegyzést és pontosan tudta, hogy mi történt.

17 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14/15 főnöki szám/1948. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz. Magyar Követség iratai. Róma.

18 Pécsi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: PPL) Rogács Ferenc püspök irathagyatéka, 44. iratköteg. Eredeti kézirat, 1949. január 4.

19 ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 40. Jelentés, 1948. december 16. Tárgy: F. hó 16-i püspöki konferencia.

katolikus hetilap az 1949. évi első számában adott hírt az eseményről.²⁰ Kádár János belügyminiszter is arról tájékoztatta kollégáit, hogy „*Mindszenty őrizetbe vétele után három nappal Czapikék aláírták a pénzügyi egyezményt*”.²¹ Hogy ezt a letartóztatás „sikerének” is betudta, azt elégedett szavai árulják el: Witz Béla budapesti érseki helynök ugyanis – szakítva az addigi sértő gyakorlattal – köszöntötte a köztársaság elnököt az újév alkalmával, és a vázolt nehézségek ellenére lezajlott a püspöki kar és a kormány első tárgyalása, amelyen a püspöki kar „*fogcsikorgatva nyilatkozatot is tett a köztársaság mellett*”.

HOGYAN TOVÁBB?

A primás példastatuáló letartóztatását követően Dobi István miniszterelnök 1949. január 4-ére, este hat órára tárgyalásra invitálta a püspöki kar tagjait, akik zárt ajtók mögött vitatták meg, hogy mitévők is legyenek.²² Jól látták, hogy a hercegprimás ügye túlnőtt személyes sorsán. Vita nélkül leszögezték: ne várjanak tőlük ítélezést és bírálatot az egyház bíborosáról. Végül egy olyan nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben nyoma sem volt a letartóztatás miatti tiltakozásnak. Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspökök épp ezt hiányolva tartózkodtak a szavazásnál. Az elfogadott nyilatkozat lényege, hogy a püspökök a történetek dacára is kitartanak a megegyezési készségüket kinyilvánító 1948. december 16-i deklarációjuk mellett. Ismételten leszögezték, hogy a tárgyalás fokozottan igényli az Apostoli Szentszék közreműködését, ezért még inkább indokolt egy apostoli vizitátor beutazása, vagy annak lehetővé tétele, hogy a püspöki kar egyik tagja a kormány ajánlatával Rómába mehessen, és ott az illetékes tényezőknek az egész kérdéskört feltárhassa. Addig is a magyar püspöki kar a maga hatáskörében mindent megtesz a rend, a nyugalom és az országépítés biztosítása érdekében, viszont kéri, hogy a kormány is hasson oda és rendelkezze, hogy az egyház békéjét és szabadságát ne zavarják.

A püspökök tehát nem támasztottak semmilyen előfeltételt, nem tiltakoztak, csak cáfoltak:

„1. *Nem felel meg a valóságnak, hogy a katolikus Egyház nem ismeri el a Magyar Köztársaságot. Az egyház semmiféle államforma vagy kormányzati rendszer mellett sem kötötte le magát; a Köztársaságot is törvényes államformának ismeri el. Amióta a Köztársaságot törvénybe iktatták, a Köztársaság hivatalos szerveivel, nevezetesen annak kormányával az érintkezést fenntartottuk, és ezzel a Köztársaságot minden külön nyilatkozat nélkül is elismertük.*

2. *Nem felel meg a valóságnak, hogy ellenségei vagyunk a demokráciának. Mi, akik az evangéliumi egyenlőség és testvériség alapján állunk, nem vagyunk, nem is lehetünk ellenségei az igazi demokráciának.*

3. *Nem felel meg a valóságnak, hogy vissza akarjuk venni vagy vétetni a földbirtok-reform során földhöz juttatottaktól a földet és vissza akarjuk állítani a régi nagybirtok-*

20 „Megegyezés a kongrua ügyében.” *Új Ember* (V. évf.) 1. sz. 1949. január 2. 2. old.

21 ÁBTL 2.1. XI/8. V–150.346. 29. fol. BM kollégium üléseinek anyaga. Jelentés, 1949. január 10. Kádár János politikai beszámolója.

22 „A püspöki kar december 16-iki hivatalos nyilatkozatával kapcsolatban tárgyalásra hívom meg Önt...” – e szavakkal kezdődött az 1948. december 30-án kelt és aznap expedált meghívó szövege. MNL OL XIX–A–2–ab, 3. doboz, Dobi István miniszterelnök iratai, 070/1949. – A püspöki kar 1949. január 4-én tartott értekezletének anyagát lásd: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. Összeáll.: *Balogh Margit*. I. kötet. METEM, Budapest, 2008. 39–48.

rendszer. 1945. májusban kiadott körlevelünkben Isten áldását kértük a földhözjuttatottakra; ez az álláspontunk ma is."²³

Az esti tárgyaláson a megjelent 14 püspök közül a Czapik köré csoportosulók hajlottak a kormánnyal szembeni ellenállás látványos mérséklésére, hogy jól vagy rosszul, de legalább eléledgeljenek. Arra számítottak, hogy legalábbis partnerként kezelik őket, de csalódnuk kellett. Előbb Dobitól, majd Rákositól is megalázva távoztak, mind a kettőtől „kikaptak”. Rákosi elégedetlen volt a nyilatkozattal, újabb kifogásokkal hozakodott elő annak tartalmát illetően, hiányolta például, hogy a püspöki kar nem mondta ki: nem királpárti. Közösen elfogadott hírként végül a következőt közölték a Magyar Távirati Irodával: „*A püspöki kar és a kormány képviselői megkezdték az Egyház és Állam viszonyának rendezésére a tárgyalást, amely a mindkét oldalról meglévő nehézségek ellenére a megértés szellemében folyt. A tárgyalás a közeli napokban folytatódik.*” Pedig Czapik érsek szerint ami történt, az nem is nevezhető tárgyalásnak, inkább csak „veszszőfutásnak”. Minderről semmit sem tudva, a baloldali sajtó itthon és külföldön lelkesen üdvözölte a nyugati propagandát „romokba döntő” tárgyalást, mert miközben Róma kiközösít, Budapesten a katolikus egyház képviselői nemhogy nem szakították meg a párbeszédet, de új megállapodást is kötöttek.²⁴

A történetekről Rákosi másnap beszámolt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének. Nem meglepetés, hogy megkapta a felhatalmazást a további tárgyalásokhoz, és ezeken egy olyan „*politikailag maximálisan kihasználható nyilatkozat*” kiadását kellett elérnie, amely feketén-fehéren elismeri, hogy Magyarországon vallásszabadság van, vagy legalábbis pozitív tartalmú megállapítást hordoz. Amennyiben ez sikerül, akkor a püspökök képviselőinek engedélyezik, hogy Rómába utazzanak, sőt előzőleg betekinthetnek a Mindszenty-anyagba is.²⁵

A tárgyalások újabb fordulóját január 8-ára tűzték ki, mint utóbb kiderült, feleslegesen. Előtte való nap, január 7-én ugyanis visszaérkezett Rómából P. Mócsy Imre, aki Czapik érsek szóvivőjeként még decemberben elvitte a kormány ajánlatát Rómába. December 22-én át is adta Domenico Tardininek a németre lefordított egyházpolitikai memorandumot,²⁶ de maga a pápa karácsony előtt már nem tudott Mócsy megbízatásával foglalkozni. Mire december 28-án röpké 15 percre ismét személyesen találkozhatott Tardinnel, a tárgyalásokra vonatkozó küldetése elveszítette aktualitását, hiszen Mindszenty két napja az ÁVH foglya volt. Tardini nagyon határozott állásfoglalást közölt Mócsyval: „*Nem marad más hátra, mint tiltakozni az ellen a sérelem ellen, ami Mindszentyt érte, s rajta keresztül az egész püspöki kart, a kardinális kollégiumot, s magát a pápát.*”²⁷ Január 2-án, amikor Tardini ismét fogadta Mócsyt, nem leplezte rosszallását, amiért a pénzügyi tárgyalásokon nem a rangidős kalocsai érsek, hanem az egri érsek vett részt.

23 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL) I.1.c. Grösz József perszonális iratai – A Grösz-per visszaszolgáltató dokumentumai, 5. dosszié, 263–264. fol.; SzCsPL I.1.a. 80/1949; ÁBTL 3.1.5. O–13.405/1. 166–167.; MNL OL M–KS 276. f. 65/352. ö. e. 73. fol. Szövegét lásd: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 44–45.

24 MNL OL XIX–J–1–j–IV–14–1637–1948. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz, Velics László követ nyílt távirata, Róma, 1948. december 28. 14 óra 20 perc.

25 MNL OL M–KS 276. f. 53/24. ö. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársága 1949. január 5-ei üléséről, 1. napirendi pont. Másolatban: RGASZPI f. 17. op. 128. gy. 665. l. 10.

26 Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II.1. Másolatok a rend római levéltárának anyagából, Epistolae Variorum 1946–1950/1947–49. 1948. decemberi iratok.

27 ÁBTL 3.1.9. V–19.441 73. fol. Mócsy Imre gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1949. január 17. Másolatban: ÁBTL 3.1.9. V–700/6. 17. fol. és PL Processus, 1. doboz, V–700/6.

Mócsy január 3-án este indult haza és hozta magával a „Magyarország érsekeinek és püspökeinek” szóló pápai üzenetet: „Tartsatok ki hűségesen hitetek és az erkölcsök védelmében és abban a küszködésben, amelyet a jó Isten rátok mért, hogy az ősi hitetokről nevezetes országotok népében ne rendüljenek meg azok a keresztény elvek, amelyekben évszázadokon keresztül élt az ország népe.”²⁸ A pápa levele a Mindszenty melletti kiállítás mellett az ellenállás kötelezettségéről, egy „spirituális csatáról” is szólt, de közvetlen utasítást nem tartalmazott.

A pápai üzenet hatására a püspökök lemondták, pontosabban halasztani kérték a kormánnyal január 8-ára tervezett megbeszélést (s máris kezdtek visszahúzódni Czapiktól – jelentette az éles szemű állambiztonsági informátor). Láthatóan teljesen tanácsstalanokká váltak: hivatalosan tárgyalni nem tárgyalhattak, faképnél hagyni a kormányt nem merték, ezért elhatározták, hogy részletkérdésekben tartják a kapcsolatot a kormánnyal, de csak azért, nehogy egyoldalú szakítás látszata legyen az ügynek.

Ezalatt az Andrássy út 60.-ban, a politikai rendőrség székházában javában folyt a prímás megtörése és felkészítése a nyilvános tárgyalásra. Az ítélethirdetés után pár nappal Mindszenty bíboros levelet írt Grósz és Czapik érsekeknek a börtönből, amelyben legnagyobb meglepetésre az állammal folytatandó tárgyalások felvételére szólított fel: „Szeretném, ha a püspöki kar a kormány felé megbeszélést kezdeményezne – írta a megtört főpásztor –, szeretnék magam is segíteni. Ahogy január 29-én az Igazságügy-miniszter Úrnak is írtam: az állam és egyház közt a komoly és igazságos megegyezést mindaddig időszerűnek és sürgősnek tartom, amíg az létre nem jön. Én már most szeretném a tőlem csak lehetséges módon elősegíteni az állam és egyház megbékélését.”²⁹ A levelet Grósz József expressz ajánlott küldeményként kapta, Czapik Gyulának két detektív vitte el, akik azonnal szóbeli választ is kértek: mit üzen Mindszentynek. Mit felelhetett erre Czapik? Csupán annyit, hogy a hercegprímás ez irányú kérelmét a Szentszékhez terjessze elő. Időt akart nyerni, hogy a püspökökkel konzultálhasson.³⁰ A két érsek 1949. február 18-án ismertette

28 Somorjai Ádám–Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 577–578:577. A levelet eredetileg litografált kézírással, latinul írták, amelyet a pápa saját kezűleg írt alá, és így tett ki négy oldalt. Levéltári előfordulás több helyen, pl.: ÁBTL 3.1.9. V–700/54. 6–7. fol. Jelentés. Budapest, 1949. január 12. Tárgy: a pápa levele. Ugyanez: ÁBTL 3.1.5. O–13.405/1. 177–179. fol.

29 KFL I.1.c. Grósz József perszonális iratai. – A Grósz-per visszaszolgáltató dokumentumai, 6. dosszié. Mindszenty József levele Grósz Józsefhez. Budapest, 1949. február 12. Eredeti kézírás, a levélen megjegyzés: „Országos Büntetőintézet–ellenőrizve.” – A publikált levél főbb elérhetőségei: *Magyar Nemzet*, 5. évf. 45. sz. 1949. február 23.; *Szabad Nép*, 7. évf. 45. sz. 1949. február 23. 3. – A levél tartalmáról a Budapestre akkreditált diplomaták azonnal jelentést tettek, így például a brit követ (lásd: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 508. f. 124. ő. e. 109. tétel, 24. fol. TN FO 371/78578, R. 2123) és a szovjet nagykövet (Arhiv Vnyesnej Polityiki Rosszijszkoj Federacii, Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltára f. 77. op. 28. papka 27. gy. 10. l. 206. Bulletin, No. 44. 1949. február 23.).

Mindszenty levelét nyilvánvaló propaganda megfontolásból azonnal közölte a *Magyar Nemzet*, 1949. február 23-i száma. A hercegprímás emlékiratai szerint a levél eredetileg rövidebb volt, a megegyezést szorgalmazó részeket utólag hamisították hozzá (Vö. *Mindszenty József: Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989. 284.), aminek azonban ellentmondani látszik egy gyűjtőfogházi lehallgatás (ÁBTL 3.1.9. V–700/5. dosszié, 159. fol. Witz Béla budapesti érseki helynök látogatása Mindszenty Józsefnél a Gyűjtőfogházban, 1949. február 25.) A Ries István igazságügy-miniszterhez intézett levelet teljes terjedelmében közli *Gergely Jenő: A Mindszenty-per*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2001. 87–88.

30 PPL Rogács Ferenc püspök hagyatéka, 44. iratköteg. Jegyzet az 1949. február 18-ai püspökkari konferenciáról. Kézírás. (A forrás szövegét lásd: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 88–93:89.)

a levelet a püspökökkel. Grösz érsek szerint a prímás azért írta, amit írt, mert nem tudja, mi történt december 26-a óta, így azt sem, hogy a Szentszék nyomatékosan kifejtett álláspontja: *nincs tárgyalás*. A püspökök meglehetősen sokat foglalkoztak a levéllel, bár egyre fásultabban. Csapdában vergődtek: az állam tárgyalást ajánlott, Róma elutasítást parancsolt. A félelem bénítóan hatott, a tárgyalás mégis váratott magára. Grösz 1949. július 17-én (tehát a Mindszenty Józsefre kimondott másodfokú ítélet után) Balogh István miniszterelnökségi államtitkárhoz írott levelében önérzetesen kifejtette: „*Mint bűncselekménnyel gyanúsított, nem fordulhatok a kormányhoz tárgyalásfelvételi kérelemmel.*”³¹

TÁRGYALÁSI SZÜNET

1949 nyaráig befejeződött a kommunista hatalomátvétel. A még megmaradt utolsó ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt 1949. február 4-én kimondta feloszlását. A május 15-én tartott előrehozott országgyűlési választásokon a Magyar Függetlenségi Népfrontba tömörített pártok közös listája győzött, s ezzel a koalíció formálisan is megszűnt. Augusztus 20-án, az új kenyér ünnepének „átkeresztelt” Szent István napon hatályba lépett Magyarország alkotmánya, amely kimondta, hogy „*a Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát*”, s „*a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében az egyházat különválasztja az államtól*”. Az elkövetkezendő években valójában nem az állam és az egyház szétválasztása ment végbe, hanem az egyház állami ellenőrzés alá vonása, mondhatni államosítása.

Az alkotmány kihirdetésétől kezdve újabb feszültséget jelentett az egyházi személyek állampolgári eskütétele. A lelkészkedő papság kongruát kapott, s ez az állami jövedelemkiegészítés képezte az esküre kötelezés jogalapját. (A polgári korban a bevett felekezetek lelkészei állami fizetés-kiegészítést, úgynevezett kongruát kaptak, kivéve a katolikusokat. Mivel az 1848-as és az 1867 utáni törvényhozás sem hajtotta végre a katolikus egyházi nagyjavadalmak szekularizációját, hanem meghagyta azokat az egyháziak kezében, így a katolikus lelkészek megélhetéséről is a nagyjavadalmasoknak, az alapítványoknak és a híveknek kellett gondoskodni. Ezek megélhetését csak ritkán biztosította a plébániai föld jövedelme vagy a hívektől befolyó járandóságok. Az 1909. évi XIII. törvénycikk módosította a lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló 1898. évi XIV. törvénycikket, és a kongruát kiterjesztették a katolikus lelkészekre is. Ennek fedezetét 3/8 részben az állami költségvetés biztosította. A kongruát az 1913. évi XXXVIII. törvénycikk korpótlékkal, az 1917. évi IX. törvénycikk családi pótlékkal egészítette ki.) 1949 decemberében a kormány felszólította a püspöki kart, hogy a katolikus egyházi személyek tegyék le az állampolgári esküt (amit a többi felekezet papjai már meg is tettek). A püspöki kar ettől érthetően vonakodott, hiszen az alkotmányban rögzített szocialista-ateista politikai célok ellentétben álltak papi hivatásukkal. Végül a kongrua megvonásának kilátásba helyezése miatt a püspöki kar engedélyezte a kongruás papok eskütételét, de a püspöki kar és a szerzetesrendek főnökei ezt továbbra sem tették meg.

Újabb sérelmet jelentett a hitoktatás kötelező helyett fakultatívvá minősítése. Annak a szülőnek, aki gyermeke hitoktatását kérte, 1949. szeptember 15-ig kellett nyilatkoznia. Ám a püspöki kar hittan-beíratásokra vonatkozó körlevelét csak szeptember 18-án, vasárnap tudták a templomokban felolvasni. A feszültséget enyhítendő, az állam hozzájárult a

31 ÁBTL 3.1.9. V-105752/4. 128. fol. Grösz József és társai (mikrofilmen őrzött anyag).

pótbeíratásokhoz. A katolikus szülők csaknem 95%-ban kérték gyermekeik hitoktatását. A hitoktatók az 1949–1950. tanévben kisebb-nagyobb zökkenőkkel meg is tarthatták óráikat (1950-től csakis az iskolákban, az igazgatók, pedagógusok állandó felügyelete mellett). Ám a következő tanév megkezdése előtt, amikor ismét aktuálissá vált a hittanbeíratás, a szülőket „jóindulatúan” figyelmeztették gyermekeik tanárai, valamint munkahelyükön a párt- és szakszervezeti káderek: továbbtanuláskor a hittanos gyermekek hátrányt szenvednek... A panaszokat a püspökök begyűjtötték, de az állam nem orvosolta azokat.

Az iskolaállamosítási törvény is „fogyatékosnak” bizonyult: a rendházakban lévő egyházi iskolákat nacionalizálták ugyan, de magukban a rendházakban mint nem államosítható épületekben, továbbra is laktak szerzetes tanárok és tanítók. Az államosítási bizottságok ugyan több helyen is – több-kevesebb sikerrel – megkísérelték a rendházakat is igénybe venni, de ettől még paradox helyzet alakult ki: a még érintetlen kollégista ifjúságnak egy fedél alatt kell laknia a klerikális reakcióval! E tarthatatlan állapot megszüntetésére a protestáns Darvas József kultuszminiszter 1950. április 15-én 350 budapesti és 605 vidéki szerzetespap, illetve apáca átköltöztetését javasolta. S bár ez nem kevés költséggel jár, cserébe 33 iskolai és kollégiumi „objektum” szabadulna fel 3870 új férőhellyel.³² Egyidejűleg szigorúan büntették azokat a szerzeteseket, akik a szülők kérésére egykori tanítványaikat korrepetálták vagy iskolán kívül hittant tanítottak.

A visszaéléseket és túlkapásokat az egyes szerzetesrendi eljárók összegyűjtötték, majd az összesített panaszokat a rendfőnökök elintézés céljából a püspöki kar elé terjesztették. A püspöki kar azonban még hozzá sem tudott kezdeni a panaszok megtárgyalásához, amikor Révai József, a párt főideológusa, az MDP KV 1950. május 31-i ülésén – az osztályharc éleződésének tételéből kiindulva – úgy nyilatkozott, hogy a „klerikális reakció ma nálunk az imperialisták ötödik hadoszlopának legfontosabb támasza”. A korabeli politikai kultúra ízléséhez igazodó indulatos referátumban közelebbről is megnevezte a „métély” góciát: „A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek. Magyarországon 23 férfi szerzetesrend van 2582 taggal és 40 apácarend 8956 taggal, összesen tehát 63 rend 11.538 taggal. Ezek a szerzetesrendek a régi rendszerben hatalmas földbirtokkal rendelkeztek, a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de rendházaikat (zárdák, kolostorok stb.) meghagyta. A 63 szerzetesrendnek 636 kisebb-nagyobb rendháza volt. 1 rendházra tehát mindössze 18 lakó jutott. Ez a helyzet annál is kevésbé tartható fenn, mert a férfi és női szerzetesrendek vagy maguk mondtak le azokról a feladatokról, amelyeknek teljesítése volt állítólagos hivatásuk [ez vonatkozott a tanítórendekre – B. Ma.], vagy régi szerepük feleslegessé vált [ez vonatkozott azokra a rendekre, amelyeknek a szegénygondozás és a betegápolás volt a feladatuk], vagy reakciós politikai célok érdekében csalárdul visszaéltek szerzetesi tevékenységükkel [ez vonatkozott a kolduló és missziózó rendek tagjainak túlnyomó többségére]. A szerzetesek és apácák százai és ezrei járják az országot és mint az imperialisták agitátorai, mint reakciós hírverők lépnek fel. [...] Felmerül a kérdés: fenntartható-e ez a helyzet a népi demokráciában.”³³ A kérdés költői, a válasz nem kétséges. Révai ha-

32 MNL OL M–KS 276. f. 65/353. ö. e. Darvas József feljegyzése a felerészben államosított rendházi épületekről. 1950. április 15.

33 MNL OL M–KS 276. f. 52/12. ö. e. Az MDP KV jegyzőkönyve. (1950. május 31–június 1.) A referátum 1950. május 25-i vázlata szerint az eredeti előadó Rákosi Mátyás lett volna (MOL M–KS 276. f. 53/53. ö. e.) A sajtó néhány nap után ismertette a beszédet: *Szabad Nép*, 1950. június 6. Harc a klerikális reakció ellen.; A szerzetesrendek számáról eltérő, de nagyságrendileg azonos adatsorokat találni, például „A

tározott rendszabályokat sürgetett: igénybe kell venni a rendházakat, hogy azokban a dolgozó munkás- és parasztfiatalok tanulását biztosító kollégiumok létesüljenek. Szavai a nyílt támadás megindítását jelentették. A verdiktet az MDP KV 1950. június 1-jei határozata mondta ki: a szerzetesrendek feleslegessé váltak, és ők képezik „a klerikális reakció agitátor apparátusát”. A kommunisták szemében a szerzetesek a társadalom nyakán élősködő parazitáknak tűntek.

Időközben a megromlott jugoszláv–szovjet viszony is éreztette hatását. A Szovjetunió példáján a kelet-közép-európai szocialista országok 1949. szeptember végétől minden kapcsolatot megszakítottak Jugoszláviával, Magyarország pedig megkezdte a déli határszakasz lezárását. Ebben a Tito-ellenes hangulatban került sor a szerzetesek kitelepítésére a Jugoszláviával határos sávból, illetve Szentgotthárdról 1950. június 7-én és 9-én. A Belügyminisztérium ekkor még ügyelt arra, hogy az intézkedésnek ne legyen egyházellenes látszata, mert a közegek a BM IV. főosztályának 11/1950. számú bizalmas rendeletében említett „közrendészeti és közbiztonsági” szempontokra hivatkoztak. Az első kitelepítés június 9–10-én éjjel történt, majd június 18-án és 19-én, július 11-én és augusztus 14-én folytatódott. Ekkor már nem volt szükség magyarázatokra: a székesfehérvári és pesti házak lefoglalásához és kiürítéséhez furcsán is hangzott volna a jugoszláv háborús veszedelemre hivatkozni...

A FORDULAT

A szerzetesrendi főnökök kétségbeesett levélben kérték a püspöki kar segítségét, amelyet az a rendkívüli sürgősséggel összehívott 1950. június 20-i konferenciáján vitatott meg. A tárgyalások felvételéről elvi vita egyáltalán nem indult, az ellen senki nem szólt, sőt a püspökök a helyzet tarthatatlanságára való tekintettel éppen hogy a tárgyalások kezdeményezése mellett foglaltak állást.

Súlyos és kínos döntés volt ez, amely már régóta elkerülhetetlennek tűnő, gyökeres fordulatot jelentett. A helyzetbe a püspöki kar tagjai mondhatni „belemanőverezték” magukat, többek között azzal, hogy elutasították a hűségeskü letételét, ami újabb érvelési muníciót adott ellenfeleik kezébe. A legsúlyosabb következmény azonban az volt, hogy a püspökök – akiket 1948 elején még felkérték a tárgyalásokra – ezúttal a kérelmező szerepébe kényszerültek, ráadásul minden korábbinál gyengébb és megosztottabb helyzetből kezdeményezték a tárgyalásokat. Az 1950. június 25-én kezdődött amerikai beavatkozás Koreában viszont egy világpolitikai fordulat reményét is kelthette a püspökökben (és a lakosságban), azaz nem feltétlenül tűnt kedvezőtlennek a tárgyalási kérelem időzítése. Eltérő vélemények csupán arról fogalmazódtak meg, hogy a tárgyalásokon milyen kérdéseket tekintsenek át, illetve hogy a szerzetesrendek érdekében mit lehetne elérni. Utóbbi kapcsán főleg az öreg és beteg szerzeteseknek külföldi rendházakba való távozását, a rendből való kiválás nélkül rokonoknál történő elhelyezést és a munkalehetőséghez való juttatás lehetőségeit vetették fel.

magyarországi latin- és görögszertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesek névtára, iskolák, közjóléti és hitbuzgalmi egyesületek feltüntetésével” (Budapest, 1948.) adatai szerint 1948-ban Magyarországon 580 rendházban 9036 apáca és 157 rendházban 2429 férfi szerzetes élt. A feltüntetett létszámok a rendtartományon kívüliek nélkül értendők. (Ezek száma: 604, illetve 214 fő.)

A kormánnyal való tárgyalásokra kijelölt *ad hoc* bizottság elnökének Czapik Gyula egri érseket, tagjainak Hamvas Endre csanádi püspököt, Sárközy Pál bencés főapátot, Sík Sándor piarista és Schrotty Pál ferences tartományfőnököket kérték fel. Grósz József kalocsai érsek ilyen értelemben írt Darvas József kultuszminiszternek, egyúttal szót emelt a szerzetesekkel szemben fogantatott intézkedések ellen: „*Mélyen fájlaható, hogy ezek az állami életet nem érintő és nem zavaró ideális felfogású szerzetesek, akik annak idején sok zsidó embert mentettek meg az életnek, ma is szabadságuktól megfosztva, méltatlan körülmények között, nyomorúságban összezsúfolva zárlat alatt vannak anélkül, hogy élelmezésükről és megfelelő elhelyezésükről a hatóság gondoskodnék.*

Szeretnők feltételezni, hogy ezek a szomorú tények csupán egyes hatóságok túlkapásainak tudhatók be, de nem maga a Népköztársaság kormányzata kíván vallásüldözés jegyében majdan a törvény ítélőszéke elé kerülni és az emberi szabadságjogok meg nem becsülésével a nemzetek közvéleményében megörökítődni.”³⁴

A tanácskozás után Sárközy Pál pannonhalmi kormányzó apát megjegyezte, hogy a szerzetesek áttelepítése püspöki kart teljesen váratlanul érte, s „*ezzel második győzelmét aratta a baloldal*”.³⁵ Az apát szerint az első győzelem a békeívek körüli tavaszi akció volt, ami sajátos módon valóban szerepet játszott az állam és egyház megállapodásának kikényszerítésében.

A békeakció, amire az apát utalt, még 1948 szeptemberében indult, majd 1950 tavaszán újabb lendületet vett, amelyet Frederic Joliot-Curie Nobel-díjas fizikus fémjelzett. A Stockholmból szorgalmazott nemzetközi aláírásgyűjtést a Magyar Dolgozók Pártja és a kormány is felkarolta: *Megvédjük a békét!* néven, önös politikai és ideológiai érdekektől vezérelt újabb kampányt indult a békefelhívás aláírására. Az agitátorok rendületlenül aláírásra szólították a klérust, amire a főpapok 1950. április 28-án nyilatkozatot tettek közlése: „*A Szentatyának ismételten kifejezett békeakaratahoz csatlakozva mint a béke fedelmének, Krisztus hívei és tanítványai elítéljük az öldöklő fegyvereket, kívánjuk, hogy szeretett hazánk egy újabb háború borzalmától megóvassék.*”³⁶ Ezzel a nyilatkozattal pótolni, illetve helyettesíteni kívántak minden más nyilatkozatot és aláírást mind a maguk, mind a világi papság, a szerzetesek és az apácák nevében. Az országos méretű békehisztéria szervezői azonban ezzel nem elégedett, és pressziójukra számos pap is aláírta a békeíveket.³⁷ Mérlegelve a körülményeket – és Sárközy apát is erre utalt – a püspökök taktikai hibát követtek el az aláírások elutasításával, hiszen azon a propaganda olcsó fógást talált: egyből a béke ellenzésével, következésképp a háború pártolásával vádolta az egyházat.

Sokan ugyanis egyáltalán nem érezték a politikai manipulációt a békenyilatkozatban. Egy maroknyi karrierista viszont lehetőséget látott arra, hogy demonstrálja elégedetlenségét a püspöki kar magatartásával szemben. 1950. augusztus 1-jén megalakult a Katolikus Papok Békebizottsága, amit a katolikus egység látványos megbontásának is tekinthetünk. Az alulról jövő „spontán” kezdeményezésnek beállított gyűlést az MDP

34 ÁBTL 3.1.5. O–13405/1. 240. fol. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés, 1950. június 20.; A Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldött levél teljes szövegét közli *Gergely Jenő*: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon. Vigília Kiadó, Budapest, 1990. 23–24.

35 ÁBTL 3.1.5. O–13405/1. 239. fol. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés, 1950. június 20.

36 *Magyar Kurír*, 1949. április 29. 40. évf. III. kiadás. Teljes szövegét legutóbb közli: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 182.

37 *Pál József*: Békepapok. Egyházfórum, Budapest, 1995. 10–12.

Titkársága készítette elő. Rákosi Mátyás személyesen határozta meg időpontját, a jelenlévők számát és elvárt körét, sőt még napirendjét is.³⁸ A meghívottakról, a felszólalókról, a kedvező sajtóvisszhangról, az eseményeket rögzítő filmhíradóról Kádár János volt belügyminiszter referált.³⁹ Minden az elvárások szerint történt. Mintegy háromszáz hazafias érzelmű katolikus pap (számos megtévesztett vagy nem is létező személy) állást foglalt a megegyezés, a béke védelme és a népi demokrácia mellett. Darvas József kultuszminiszter sietett bejelenteni, hogy a kormány védelméről biztosítja a mozgalomban részt vevő papokat. A papi békemozgalom éveken át az állam egyik engedelmes eszközévé vált, főleg abban, hogy éket verjen a hívek és a papság, de az alsó- és felsőpapság közé is.

A püspöki kar végül engedett a nyomásnak. A békemozgalom olyan értelemben hatott „ösztönzőleg”, hogy a püspököknek megkönnyítette a megegyezést. Ezzel ugyanis fedve lettek a hívek és még inkább Róma felé: nem ők, hanem a hívek és az alsópapság akarja a megegyezést. De elsődlegesen a szerzetesek megmentése vezérelte őket. Ez még a legellenállóbb püspökök számára is fontosabb volt, mint görcsösen ragaszkodni elvekhez és paragrafusokhoz. Mindehhez a hidegháború hisztérikus légköre szolgált nemzetközi háttérül, s még egy fontos mozzanat: a lengyel püspök és a szocialista lengyel állam 1950. április 14-én aláírt megállapodása, amely precedensül szolgált Rákosiéknak.

A LENGYEL MEGÁLLAPODÁS

A lengyel katolikus egyházat (is) meglepte az 1949. július 1-én kiadott pápai dekrétum, amely – összefüggésben az olasz parlamenti választások befolyásolásával – kiközösítéssel fenyegette azokat a katolikusokat, akik a kommunista párt tagjai, annak önkéntesei vagy elismert támogatói, sőt a fenyítést kiterjesztette a kommunista sajtótermékek és könyvek íróira, terjesztőire és olvasóira is. A dekrétum mind a katolikus püspököket és papokat, mind az egyszerű katolikusokat konfliktus elé állította egész Kelet-Közép-Európában. A kiközösítés veszélye reális fenyegetéssé vált katolikusok milliói számára, akik a kommunista párt tagjai voltak. Csakhogy amíg e dekrétum teológiai-egyházi jogi eszközként erőtlennek bizonyult, politikai fegyverként annál erősebb hatást váltott ki, ugyanis erre a kiközösítésre hivatkozva vonta kétségbe az állam a katolikusok állampolgári lojalitását és látott kizárólag ellenséget a klérusban. Úgy tűnik, ezzel a fenyítéssel Kelet-Közép-Európa országaiban a Vatikán önmagát zárta ki a katolikus egyház és az állam közötti egyeztetésekből.

Ezzel Lengyelországban is „új szakaszhoz” ért az állam egyházpolitikája: óvakodott a katolikus egyházat és a vallást a célkeresztbe tenni, viszont különösen hangsúlyossá vált a katolikus hierarchia elválasztása az alsópapságtól és a hívektől. Az 1949 derekán folytatott tárgyalásokon a püspökök még meghúzták azokat a határokat, amelyeket semmiképp nem akartak átlépni: ilyen határnak számított az, hogy a püspökök kizárólagos szentszéki alárendeltsége és függetlensége az államtól (legalábbis egyházi kérdésekben), valamint hogy nem engedik ki hatókörükből az ifjúság nevelését. A kormány is kialakította saját feltételeit: az egyház (1) támogassa a kormány bel- és külpolitikáját, (2) álljon ki a népi demokratikus Lengyelország érdekeiért és határainak védelméért, (3) csak azon

38 MNL OL M-KS 276. f. 54/108. ő. e. Az MDP Titkárságának jegyzőkönyve (1950. július 12.).

39 MNL OL M-KS 276. f. 54/110. ő. e. Az MDP Titkárságának jegyzőkönyve (1950. július 26.).

szentszéki rendeleteket ismerje el, amelyek vallási jellegűek. A tárgyalásokkal párhuzamosan megkezdték a papság megosztását, ennek érdekében létrehozták a hazafias papok szervezetét, amelynek 1950 elejére a papság 10 százaléka tagja lett (bár aktív csupán a negyede, kb. 250-300 fő volt).⁴⁰

A klérus-ellenes propaganda hallatlanul felerősödött. 1949 második felétől nem engedélyezték a hadseregben addig mindennapos imákat, bezárták a katolikus általános iskolákat és óvodákat, államosították az egyházi kórházakat, korlátozták és állami cenzúra alá vonták a katolikus sajtót. Állami ellenőrzés alá kerültek az adónyilvántartások, így a templomok, a papság és az egyházi szervezetek bevételei is. 1949. november 1-től megkezdték a kolostorok kötelező nyilvántartásba vételét. Több száz embert, papokat és szerzeteseket érintő letartóztatási hullám indult. Mindezek következtében a tárgyalások megszakadtak, ám közben a katolikus egyház látványosan kiszorult korábbi társadalmi pozícióiból. 1950 elejére a kormány és az egyház közötti kapcsolatok rendkívül kiéleződtek. Az „i”-re a pontot a katolikus egyház földjeinek államosítása tette fel: a birtokolt 180 ezer hektárból 1950 márciusában 100 ezret konfiskáltak. Bár nem sikerült két részre szakítani a papságot, az alsópapság nem nyilatkozott az állam és a párt lépései ellen, a lengyel püspöki kar végül is védekezésre kényszerült és tárgyalóasztalhoz ült.

Március folyamán egyeztették azt a szöveget, amely szabályozta az állam és az egyház közötti viszonyt. A megállapodást 1950. április 4-én véglegesítették, és tíz nap múlva aláírták. A szöveg április 16-án jelent meg a sajtóban. A lengyel püspöki kar számos olyan kérdésben engedményt tett, amely a kormány számára fontos volt. Hogy egyebet ne említsünk: elismerte a fennálló hatalmat, és ezzel feladta addigi álláspontját. Ezenkívül kötelezte magát arra, hogy elmagyarozza a papságnak: ne akadályozzák a kolhozok szervezését a falvakban, és kijelentette, hogy a pápa hatalma a hit, az erkölcs és az egyházi joghatóság kérdéseire terjed ki, ám az egyház belső problémáit a püspökség a „lengyel érdekeknek megfelelően” fogja kezelni.⁴¹ Mindezt az állam azzal ellentételezte, hogy ígéretet tett a működő katolikus iskolák fennmaradására, valamint a Lublini Katolikus Egyetem jogainak állami szintre emelésével.

Alárendelve a kormánynak 1950. április 19-én létrehozták a lengyel egyházügyi hivatalt. Hatáskörébe tartozott mindaz, ami a kelet-közép-európai országokban majdan létrejövő hasonló hivatalok is bírtak: az állami egyházpolitika képviselője, érvényesítése és az állami ellenőrzés biztosítása az egyházi intézmények fölött.

A lengyel egyház megsemmisítésének folyamata azonban a megállapodással nem állt meg: 1952-ben elfogadott új lengyel alkotmány elismerte az egyház és állam szétválasztásának elvét, majd egy kormányrendelet (1953. február 9.) az egyházi kinevezéseket az állam teljes ellenőrzése alá helyezte. Ha nem is állt le a folyamat, de legalább megtorpant, és még három évig elhúzódott egészen 1953 szeptemberéig, amikor Stefan Wyszyński varsói és gnieźnoi érseket, a lengyel püspöki kar elnökét letartóztatták.

40 T. V. Volokityina–G. P. Murasko–A. F. Noszkova: Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obszhtvennüh tranzformacij 40–50-h godov XX veka. [Moszkva és Kelet-Európa. Hatalom és egyház a 20. század '40-es és '50-es éveinek társadalmi átalakulásának idején.] ROSZSZPEN, Moszkva, 2008. 627–629.

41 Uo. 637.

TÁRGYALÓASZTALNÁL

A magyarországi fejlemények kísértetiesen hasonlítanak a lengyel forgatókönyvhöz. A párt főideológusa, Révai József példaként tekintett a lengyel megállapodásra. Akárhogy is képzelte el az odavezető utat, az a tény, hogy a megbeszéléseket a püspöki kar kezdeményezte, jelentősen erősítette a kormány pozícióit.

A magyar katolikus püspöki kar *ad hoc* bizottsága eredetileg csupán a különböző kényszertartózkodási helyre hurcolt szerzetesek ügyében kívánt tárgyalni, ám a kormány elérte, hogy a tárgyalásokon végül is egy generális megegyezést készítettek elő, holott a kánonok értelmében a püspöki kar nem volt döntéshozó és végrehajtó szerv, csak konzultatív fórum. A nagyobb ügyek (*causae maiores*) tárgyalásában, ahogy az állam és egyház közötti átfogó tárgyalások esetében is a pápa az illetékes (220. kánon), ezekről püspökök nem tárgyalhattak volna, amint azt korábban is, most is jelezték. A püspökök csak kisebb ügyekben, főleg egyházmegyénk vonatkozásában köthettek volna (és köthetnek jelenleg is) megállapodást az állammal, illetve állami intézménnyel. Kérdés, hogy valóban csupán olyan szintű megállapodásról volt szó, amely nem nélkülözhetette a szentszéki hozzájárulást, avagy egy tisztán belső rendezésről, ami szentszéki hozzájárulás nélkül is köthető. Mindenesetre az állam kezében elsőrangú adu lett a lengyel megállapodás, amely a Szentszék bevonása nélkül kötött, és azt igazolta, hogy mégiscsak lehet Róma kikerülésével egyezkedni. A Szentszék egyébként az aláírás tényét ellentmondásosan fogadta és csökkenteni igyekezett annak jelentőségét. A pápa környezetében állítólag felmerült, hogy kiközösítik a megállapodást szignáló három püspököt, ennek ellenére semmilyen lépést nem tettek a megállapodás felbontásáért.⁴²

A budapesti tárgyalások első menete 1950. június 28-án volt, ezt követte további hét forduló (1950. július 5., július 12., július 20., augusztus 3., augusztus 10., augusztus 19., augusztus 24.). Épp hogy túl voltak az első alkalmon, amikor június 29-én Esztergomból elhurcolták a főegyházmegye Rákosi által kifogásolt helynökét, Meszlényi Zoltánt, majd nem sokkal később helyettesét, Gigler Károlyt is. A káptalan végül engedett a nyomásnak: 1950. július 5-én Beresztóczy Miklóst választotta meg káptalani helynökévé. A sajtó rágalmozása sem hagyott alább: a *Magyar Nemzet* augusztus 3-i számában Kovács Sándor szombathelyi és Pétery József váci püspököt, valamint Endrédy Vendel zirci apátot mint a béke ellenségeit támadta. Pétery püspököt váci otthonában is zaklatta a hatóság, de „személyével szemben durvaságot a hatósági közegek részéről nem tapasztalt, sem a házkutatás, sem a vele folytatott kihallgatás során”.⁴³ Változatlanul folyt az alsópapságnak az egyház és állam megegyezését sürgető mozgósítása is.

A nyolc fordulóból álló tárgyalássorozat dokumentumait a 2009-ben elhunyt Gergely Jenő teljes terjedelmükben publikálta.⁴⁴ A megállapodás tervezetét a püspöki kar 1950. augusztus 17-ei konferenciáján tárgyalta meg: a főpapok 4:3 arányban leszavazták, mondván, még akkor sem fogadható el, ha a kormány a megállapodást megtartaná. A további tárgyalásokon az alkotmányt és annak két alapvető intézkedését – a vallásszabadság és az egyház és állam szétválasztását – akarták érvényesíteni. Ehhez ellenjavaslatot készítettek, ennek függelékében fejtették ki a vallásszabadság és a vallásgyakorlás minimálisan elvárt részleteit.

42 Uo. 642.

43 ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 304. fol. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés, 1950. augusztus 18.

44 *Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény... i. m. teljes terjedelmében.*

Függelék⁴⁵

I.

A működési szabadság konkrét alakban:

1. *Az Egyház kormányzási szabadsága, továbbá szabad érintkezés a római Szentszékkel, a papokkal és a hívekkel – körlevelekben, írásban és szóban.*
2. *Az egyházközségek működési szabadsága, a meglévő országos szabályzatuk szerint.*
3. *A papnevelés szabadsága minden fokon.*
4. *Az igehirdetés szabadsága: prédikálás, missziók, lelkigyakorlatok, hivatalos körmenetek, búcsújárások. Továbbá egyházi nyomtatványok, hitbuzgalmi lapok és kiadványok, úgyszintén a hitoktatás fakultatív fenntartása mellett, valamint az iskolán kívül a templomban avagy más alkalmas helyiségben, – végül a katolikus kegytárgyak és néhány hitbuzgalmi könyvkereskedésnek engedélyezése.*
5. *A hitbuzgalmi egyesületek és az AC szabadsága, a Szent István Akadémia, a Szent István Társulat további engedélyezése.*
6. *A lelkipásztori ellátás szabadsága kórházakban és a letartóztatási intézetekben, megállapodás szerint.*

II.

1. *A katolikus vallás alapigazságainak akadálytalan érvényesítése az iskolai élet egész vonalán.*
2. *A katolikus iskolák olyan önrendelkezési jogot élveznek, amely alkalmas arra, hogy az egyházi iskola hivatásának megfelelően érvényre tudja juttatni a katolikus nevelés és oktatás minden lényeges mozzanatát.*
3. *Az iskolák visszaadását úgy értelmezzük, hogy eredeti felszerelésük teljességével adatnak vissza, és az osztályok száma lehetővé teszi a humánus és reális tagozat megnyitását, fenntartásuk terheinek viselésében az állam méltányos segítséget nyújt.*
4. *A fennálló törvények tiszteletben tartásával a katolikus iskolát fenntartó rendi hatóság szabadon alkalmazza a tanerőket, a segédszemélyzetet és szabadon rendelkezik velük, éppen azért a szerzetes tanári utánpótlás biztosítására a rendek szükséges számban szerzetesnövendékeket vehetnek fel – s e célból anyaházuk megmarad – akik akadálytalanul szerezhetnek szabályszerű állami oklevelet.*
5. *Mivel a katolikus iskolák rendeltetésüknek megfelelően növendékeiket lakóhelyekre való tekintet nélkül veszik fel, szükséges, hogy minden katolikus iskola rendelkezék a távollakó tanulók elhelyezésére alkalmas, saját vezetés alatt álló diákotthonnal.*
6. *A katolikus iskolákban szerzett bizonyítványokat az állam minden vonatkozásban érvényesnek ismeri el.*

⁴⁵ *A püspöki kar feljegyzése az egyezménytervezet II. részének értelmezéséről* címmel szó szerint nem, de tartalmilag rokon szöveg a tárgyalások 7. fordulójának anyagában, lásd *Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény... i. m. 253–255.*

III.

Anyagi szolgáltatás alatt értjük a kongrua és hitoktatási fizetések biztosítását az eddigi mértékben, a 15% levonás nélkül teljes összegben, három éven át, ötvenként 25% csökkentéssel.

A káptalanok, egyházkormányzati szervek, papnöveldék, nyugdíjasok illetményeinek további folyósítása, – az egyháziak betegsegélyző szerveinek szabad működése.

A hivatalos egyházkormányzati épületek adómentessége, valamint a plébániai és istentiszteleti helyiségek adómentessége.

A kimutathatóan kántori épületek és javadalmak ügyének revideálása és visszaadása.

Ahol eddig az iskolában tartottak istentiszteletet, az továbbra is meghagyandó.”⁴⁶

A függelék azonban teljesen kimaradt a végleges megállapodásból. Az alternatív javaslatból néhány módosítást viszont sikerült átvezettetni az aláírt szövegbe. Így a bevezető részben azt a szövegmodosítást, hogy nem az „egyház és állam viszonyának rendezéséről”, hanem az egyház és állam „békés együttműködésének” rendezéséről van szó. Ám annak beiktatását már hiába kérték, hogy a „püspöki kar abban a meggyőződésben köti ezt a megegyezést, hogy azzal nem érinti a Szentszék jogait”. Az első pontból sikerült kihagyatni azt, hogy a püspöki kar „kész védeni” az államrendet és az alkotmányt, hiszen nem a püspöki kar hivatott szerv az alkotmány védelmére. Ugyancsak elmaradt az első pontból „az akár nyíltan, akár titokban” kifejezés, mert aki titokban lép fel a Népköztársaság törvényei ellen, azokkal szemben úgysem tudnak eljárni. A második pontot szóról szóra elfogadták, csupán a „hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes... felhasználását” szövegből a „katolikus egyház” szót kívánták törölni, azzal az indoklással, hogy katolikus egyház nem csak Magyarországon van. A harmadik pontnál azt a módosítást javasolták, hogy az „ötéves terv megvalósításáért” szöveg helyett az „ötéves terv keretében folytatott tervszerű termelőmunkáért” szöveg legyen. A negyedik ponthoz azt a beszúrást javasolták, hogy „elítéli... azt a kormányt, amely először használja az atombombát és minden más tömegpusztításra alkalmas fegyver használatát”.

A tervezet II. részének első pontjában a „katolikus polgárok számára” szöveget kívánták a „katolikus egyház számára” megfogalmazás helyett, azzal az indoklással, hogy az alkotmány a polgárok számára biztosítja a vallásszabadságot és nem az egyház számára. Hiába kérték egy olyan mondat beszúrását is, hogy „a Magyar Kormány kész az alkotmány vallásszabadságról szóló pontja értelmében a *katolikus egyház szabadságát* biztosítani”, ahogy a „többi vallásfelekezetre” való utalást sem sikerült elhagyatni. A II. rész 2. pontjánál „a kormány hozzájárul nyolc... iskola fennállásához” szöveg helyett a „visszaadásához” szövegezést kérték – ami több volt pusztá filológiai finomításnál. A II. rész 3. pontjába viszont átvezettetni, hogy ne „évenként”, hanem 3, illetve 5 évenként csökkenő arányban gondoskodjon az állam az egyház anyagi szükségleteinek fedezéséről.

A püspöki kar azt is megállapította, hogy a szerzetesrendek kérdésében elfoglalt kormányálláspont – a működési engedély közeli megvonása – súlyosan befolyásolja a

⁴⁶ A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 238–239. A püspöki kar 1950. augusztus 17-én tartott tanácskozása.

kötendő megegyezést is, bár nem kizárólagos előfeltétel. A tárgyalássorozat egyetlen felvonása sem mondható az egyház szempontjából sikeresnek, de a nyolcadik fordulója (1950. augusztus 24.) különösen kudarcként jellemezhető. A kormány ugyanis ragaszkodott a világi papként alkalmazható szerzetesek 400 főben meghatározott keretszámahoz, és nem fogadta el az egyház közel kétszeres igényét. Piaci alkudozásra emlékeztető stílusban folyt a vita: végül Czapik érsek elkeseredésére Kádár János bizottsági tag 450 fős keretszámot ajánlott meg. Az egyház ezzel a számmal is sokat veszített, hiszen 550 állás a tárgyalás ideje alatt is be volt töltve, így 100 fővel csökkentenie kellett a lelkipásztori szolgálatot végző szerzetesek számát.

A tárgyalásokról kiszivárgott hírek alapján a budapesti francia követség egyenesen úgy látta, hogy a tárgyalások zsákutcába jutottak: „*A főpapság mindeddig visszautasított minden engedményt a [szerzetes]rendek kapcsán, nevezetesen az elmélkedő és kolduló rendek tekintetében, amelyeket a kormány a maga részéről haszontalannak ítél, hangsúlyozva ez utóbbiak kapcsán, hogy az állam ezután magára vállalta a segítő és támogató intézményeket, amelyek rájuk tartoztak korábban. Nem kétséges, hogy Rákosi úr, aki személyesen vezeti a tárgyalásokat, el kíván kerülni minden botrányt, és olyan megegyezésre igyekszik jutni, amely nyilvánvalóan nagy győzelmet jelentene a kormánynak. Minden okunk megvan azonban arra gondolni, hogy most nem fog többé túl sokáig habozni – ha a püspöki kar fenn fogja tartani jelenlegi elutasító álláspontját –, hogy egy nemzeti egyház létrehozását ösztönözze, amelynek megvetették első alapjait országos mozgalmat támasztva a katolikus papok között.*”⁴⁷ Egy Rómától elszakított, úgymond független magyar nemzeti egyház megteremtése nem először jelentkezett fenyegetően.⁴⁸ A magyar katolikusok szembefordítása Rómával 1949 januárjában, a Mindszenty-per időszakában igen komolyan felmerült, de a tervet a politikusok akkor ejtették. 1950 augusztusában a békepapi mozgalom elindítása ismét előrevetítette a szakadást. Nem valószínű, hogy ezúttal elmentek volna a nemzeti egyház megalakításáig, mert a politikai cél a papság politikai befolyásának csökkentése volt – akár nemzeti, akár egyetemes egyházi keretekben is szolgálnak. Az adott pillanatban azonban úgy tűnt, hogy a püspöki kar előtt álló alternatíva ez: vagy aláírja saját nevében a megállapodást, vagy az elutasítással kiváltja egy szakadár egyház létrehozását. A megadást elősegítette az a passzivitást is, amivel a lakosság az egyházpolitikai küzdelmek újabb felvonását fogadta. A főpapoknak valójában nem maradt más mozgástere, mint a károk minimalizálása és a Szentszék pozíciójának védelme.

Ezt tette Grósz József kalocsai érsek, amikor a megállapodás aláírását megelőző napon, augusztus 29-én levelet írt Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amelyben arról tájékoztatta, hogy a püspöki kar elhatározta a megállapodás aláírását „*abban a reményben, hogy az Állam és Egyház viszonyában felmerülő nehézségek a kölcsönös megértés szellemében fognak elintéztetni és ez már a szerzetesek ügyének humanus kezelésében, különösen a lelkipásztori munkában alkalmazható szerzetespapok számának kérdésében és a szerzetesek elhelyezkedésének lehetővé tételében jelentkezni*

47 Archives du Ministère des Affaires étrangères, Archives diplomatiques, Série: Europe, 1944–1970, sous-série: Hongrie, dossier: 51 Questions religieuses, mars 1949–octobre 1951. Fol. 61–62. L.-P. Lemoine, Franciaország magyarországi ideiglenes ügyvivőjének 301. sz. távirata a francia külügyminiszter részére, 1950. augusztus 28.

48 A nemzeti egyház magyarországi létrehozásának próbálkozásairól lásd *Balogh Margit*: Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére. In: Ständeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): Évkönyv 7. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 227–242.

fog.⁴⁹ Azt is hangsúlyozta, hogy a püspöki kar nem akarja érinteni (értsd: sérteni) az Apostoli Szentszék jogait az egyház és állam viszonyának rendezésében. A megegyezést már csak Pétery József váci püspök ellenezte, de ennek hangot az aláírást eldöntő döntő püspökkari tanácskozáson nem mert adni. A hivatalos aláírásra másnap, augusztus 30-án került sor. A kormányt nem hatotta meg Grósz érsek reménykedése, és nem habozott szeptember 7-én, csupán egy héttel a megállapodás aláírása után kiadni egy rendeletet, amely tisztán és egyszerűen megszüntette a Magyarországon működő szerzetesrendeket.

A MEGÁLLAPODÁS

A megállapodás két részből áll: első fele és annak négy pontja az egyház feladatait, a második rész pedig három pontban az állam kötelezettségeit rögzíti. Tekintsük át a megállapodás egyes tételeit.

I. szakasz, 1. pont: „*A Püspöki Kar elismeri és állampolgári kötelességének megfelelően támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét és alkotmányát. Kijelenti, hogy az egyház törvényei szerint eljár azok ellen az egyházi személyek ellen, akik a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és kormányának építő munkája ellen fellépnek.*”

A püspöki kar teljesen feladta korábbi ellenállását és formálisan elismerte a rendszert, a Magyar Népköztársaság sztálinista alkotmányát. A püspökök elismerhetnek bármit, ami nem ellenkezik az isteni igazságokkal. Vajon elismerhetik-e az államrendet? A kifejezés első olvasatra veszélytelen, tartalma nincs kifejtve, de épp ez a homályosság az, ami elgondolkodtató. És mi a helyzet az alkotmánnyal? Az 1949. évi 20. törvényben rögzített alapokmány preambuluma szerint az „*évtizedes harcokban megedződött munkásosztályunk vezetésével, az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé*”. A két fogalom együtt nem kíván mást, mint a szocialista állam alapját, a magasabb rendűnek kikiáltott materialista-ateista világnézet elismerését. A püspöki kar még csak erkölcsi támogatást sem ígérhetett volna, mert a korabeli államrend és alkotmány eleve ütközött a természetjoggal.

Az idézett pont második felében a püspöki kar vállalta, hogy az egyház törvényei szerint fellép a népköztársaság rendje és a kormány építő munkája ellen vétőkkel szemben. Az magától értetődő volt, hogy a kormány munkája csak építő lehet, ahogy ez idő tájt csak az amerikai imperializmus „fenyegette” a népek függetlenségét, a Szovjetunió viszont épp azt védte katonai jelenlétével... A „kormány építő munkája” fordulat mégis több egy általános és szimpla propagandisztikus fordulatnál. A papság csak hit és erkölcs dolgában tartozik engedelmességgel egyházi feljebbvalóinak, de politikai kérdésekben nem írható elő kötelező magatartás vagy vélemény. A politikai akarat rögzítése roppant súlyos következményekkel járt: ezzel számonkérhetően az egyházra osztották a házi-rendőr szerepét.

2. pont: „*A Püspöki Kar határozottan elítél minden, bárhonnán jövő, a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendje ellen irányuló felforgató tevékenységet. Kijelenti, hogy nem engedi meg a hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes politikai célokra való felhasználását.*”

49 PPL Rogács Ferenc hagyatéka, 46. iratköteg. Publikálva: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 266–267:266.

Az előbbieket nyomatékosító második pont tömény kommunista frazeológia, és minden felforgatásnak, reakciónak minősített, ami nem egyezett az uralkodó felfogással. A püspöki kar egyoldalúan vállalta, hogy államellenes célokra nem engedi kihasználni a hitbéli meggyőződést – ugyanez elvárható lett volna a kormányzat részéről is. A megállapodás azonban nem tartalmaz ilyen kötelezvényt.

3. pont: *„A Püspöki Kar felhívja a katolikus hívőket, hogy mint állampolgárok és hazafiak, minden erejükkel vegyék ki részüket abból a nagy munkából, amelyet a Népköztársaság kormányának vezetésével a magyar nép egésze végez, az ötéves terv megvalósításával, az életszínvonal emeléséért és a szociális igazságosság érvényesítéséért. A Püspöki Kar különösen arra hívja fel a papságot, hogy ne fejtessen ki ellenállást a mezőgazdasági termelőségmozgalommal szemben, mert az mint önkéntes szövetkezés, az emberi szolidaritás erkölcsi elvén alapszik.”*

A híveket három kiemelt ügyért kell a püspöki karnak mozgósítani: az ötéves tervért, az életszínvonal emeléséért és a szociális igazságosságért. Ezzel párhuzamosan arra is szükség lett volna, hogy a kormány hagyjon fel a hívek állandó izgatásával, amellyel a papság és a püspökök tekintélyét igyekezett aláásni a hívekben. A papságot viszont csupán egy kiemelt ügy érintette: ne fejtessen ki ellenállást a mezőgazdasági termelőségmozgalommal szemben. A megállapodás előző piszkozati példányában még a „támogatás” szó szerepelt, ehhez képest ez a megfogalmazás semlegesebb, mondhatni eredmény. A kolhozok támogatása valóban nem méltó a papsághoz, az szinte pártfunkcionáriussá alacsonyította volna őket. Ellentmondás feszül a megállapodás hatályának tervezett időtartama (18 év) és a futó ötéves terv támogatása között – ez némi bizonytalanságról árulkodik a kormány hosszú távú egyházpolitikáját illetően. Egy ilyen elvárás eleve eredménytelen, mert a papság ebben a kérdésben sem tartozik engedelmességgel. (S az utókor csodálkozik a hatalom önbizalomhiányán, holott a sajtó olyan hírekkel volt tele, amelyek szerint a nép sietve és tömött sorokban csatlakozott a termelőségmozgalomhoz...) E pont alapján érhetőbbé válik, miért terebélyesedhet el az 1950-es években a püspöki körleveleknek az a fajtája, amit a népnyelv csak „ganajozónak” csúfolt, mivel azokban több szó esett szántásról-vetésről, mint az evangéliumról.

4. pont: *„A Püspöki Kar támogatja a békéért folyó mozgalmat. Helyesli a magyar népnek, a Magyar Népköztársaság Kormányának, a béke megvédésére irányuló törekvését, elítél minden háborús uszítást, elítéli az atomfegyver használatát és ezért az emberiség ellen elkövetett bűncselekményben bűnösnek tekinti azt a kormányt, amely először használja az atombombát.”*

A béke fogalma, annak értelmezése annyiban rejtegetett veszélyeket, amennyiben azt meghamisították és/vagy pártpolitikai célokra használták ki. Az egyház, a püspöki kar minden háborút, minden öldöklést, minden fegyvert el kell, hogy ítéljen – nem csak az atomfegyvert. Miért hát ez a kiemelés? Kimondatlanul is az amerikaiak ellen szólt, hiszen csupán öt év telt el Hiroshima és Nagasaki óta. Ám annyi józan ítélőképesség volt a kormánydelegáció tagjaiba, hogy nem züllesztették egy agitátor-röpcédula szintjére a megállapodást.

És mit adott mindezért cserébe a kormány? Milyen kötelezettségeket vállalt? Röviden összefoglalva a kormány biztosította a vallásszabadságot, nyolc katolikus iskola működését és a papság ellátását tizennyolc éven át. Nézzük bővebben:

II. szakasz, 1. pont: *„A Magyar Népköztársaság Kormányának értelmében biztosítja a katolikus hívek számára a teljes vallásszabadságot, ugyanacsak biztosítja a katolikus egyház számára a működési szabadságot.”*

A kormány vallásszabadságot ígért, holott ezt több korábbi törvény is tartalmazta, eyebek mellett az 1949. augusztus 18-án elfogadott alkotmány is. Tehát ez eleve kívül esett a megállapodáson, ám így mégis olybá tűnt, mintha az a kormány kegye vagy ajándéka lenne. Ugyanakkor a vallásszabadságot a kormány rendre megsértette. Még a tárgyalások alatt sem tartotta meg, egy illendő fegyverszünet erejéig sem. Legalábbis nemigen értékelhetjük másként a kényszerrel felvonultatott békepapságot, a hitoktatás ellehetetlenítését, vagy a papság és hívek fizikai fenyegetettségét.

2. pont: *„A Magyar Népköztársaság Kormánya hozzájárul a katolikus egyházi iskola (6 fiú és 2 leányiskola) visszaadásához, valamint ahhoz, hogy a katolikus egyházi iskoláiban a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működjék.”*

Ezt a pontot tekintjük a megállapodás legcinikusabb elemének, mivel az 1948-ban államosított több ezer katolikus oktatási intézményért cserébe csupán 8 iskolát adott. A püspöki kar nem mondhatott le elvett iskoláiról, pedig implicite ebben a pontban ez is benne rejlik. A szabad oktatásjog, a szabad iskolaalapítási jog évszázados joga az egyház működésének lényeges alkotórésze volt, ennek megsértését csak a rendszerváltozás után orvosolták. A megállapodásban rögzítette hozzájárulás az iskolák működtetéséhez szükséges rendek működéséről igen komoly csatákat ígért, mivel nem rögzítették, hogy mely rendek és milyen feltételekkel kapják meg a fennmaradáshoz a lehetőséget. Ugyanakkor az is benne van, hogy az összes többi rend, amelyre nincs szükség a nyolc iskolában folyó oktatáshoz, az halálra van ítélve... Precízebben szólva: megvonják a működési engedélyüket, ahogy az meg is történt az 1950. évi 34. törvényerejű rendelettel.

3. pont: *„A Magyar Népköztársaság Kormánya a többi vallásfelekezettel már megkötött megegyezés szellemében kész gondoskodni a katolikus egyház elemi szükségleteinek fedezéséről oly módon, hogy 18 éven át, tehát addig, amíg a katolikus egyház saját forrásaira támaszkodva maga tudja fedezni anyagi szükségleteit három, illetve ötvenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget utal ki a katolikus egyházi célokra.”*

A Magyar Népköztársaság Kormánya az anyagi gondoskodás keretén belül külön súlyt helyez a lelkeskedő papság megfelelő létminimumának biztosítására.”

A harmadik, egyben utolsó pont is több kötelezvényt tartalmaz. Vajon mire számítottak: 18 év után miből tudná fedezni kiadásait az egyház? A hívek önkéntes adományaiból? A katolikus egyházban hiányoztak ennek hagyományai. Ez a pont sokkal inkább arról a politikai szándékról árulkodik, miszerint 18 év elteltével nem lesz mit fedezni, mert addigra – ahogy azt a marxizmus klasszikusai tanították – a vallás elhal és nem lesz támogatandó egyház. A támogatás nagyságrendje, a „megfelelő” összeg is csak bizonytalanságot tartalmazott. Elfogadható-e egyáltalán, hogy az egyház elemi szükségleteiről az állam gondoskodjék? Cserébe az államosított földekért és ingatlanokért igen. Ám a végtelen kiszolgáltatottság, az anyagi függőség inkább a tagadó választ mondatja, és inkább a korabeli jogszabályokban ígért kárpótláshoz kellett volna ragaszkodni, hiszen nem kevés idő kellett ahhoz, amíg a hívek – miközben maguk is a mindennapi túlélésért küzdöttek – megtanulták a gondoskodást egyházuk intézményeiről.

A lelkeskedő papságra való állami „odafigyelés” is anyagi függést sugalmaz. A kormány garantálta az alsópapság – amely közvetlenebbül ki volt téve a párttagokkal való érintkezésnek és azok felügyeletének főként a falvakban és a kisvárosokban – „megfelelő” létminimumának biztosítását, és ezzel alattomosan aláaknázte azt a szilárdságot, ami néhány hónappal korábban is még jellemezte a papságot. Az egyház persze joggal várhatta el, hogy a létminimum szintjén élő papságot különböző megszorító intézkedé-

sekkel (kulákkérdés) ne tegyék egzisztenciálisan lehetetlenné, ám állami apanázs helyett egy helyes adópolitikával kaphattak volna támogatást.

Összességében a katolikus egyházzal kötött megállapodás kevesebb konkrét rendelkezést tartalmazott, mint az 1948. őszi megegyezések (vagy a lengyel megállapodás), helyette kimondta, hogy a megállapodás gyakorlati végrehajtására paritásos bizottságot kell alakítani a kormány és a püspöki kar megbízottaiból.⁵⁰ A megállapodás részben ütközött a természetjoggal, részben megtévesztő volt, amennyiben számos homályos fogalmat és kijelentést tartalmazott. Hosszú távon pedig visszatérő érvelési-hivatkozási alapot adott az államnak ahhoz, hogy csírájában fojtsa el az egyház bármilyen aktivitását vagy önállósodási törekvését. A lengyel megállapodáshoz képest lényegesen rosszabb kondíciókat rögzített.

Máig vita tárgya, hogy a megegyezés aláírása és ezzel lényegében a kommunista rendszer elismerése helyes és szükséges lépés volt-e? Mellette szól, hogy a püspökök nem akarták mártíromságba vinni a szerzetesek és a világi keresztények tízezreit. Ellene szól, hogy az egyháznak morális, prófétai kötelessége van minden politikai hatalommal szemben, s hogy megállapodás nem garantálta az egyházüldözés lecsendesedését. A történelmi tapasztalat azt mondatja, hogy egy kapitulációs örvénybe taszított intézmény, lett légyen az megszállt állam kormánya vagy egy gúzsba kötött egyház, elkerülhetetlenül sodródik bele abba a helyzetbe, hogy szüntelenül és egyre jobban alávesse magát a hatalmon lévő rendszer utasításainak. Főként vidéken váltott ki nagy hatást a megállapodás. Az a tény, hogy az egyház elismerte a rendszert, paravánul szolgált, amely mögé – legalábbis erkölcsileg – könnyen és kényelmesen behúzódhatott mind a helyi, mind az országos „kiskirály”. A falvakban működő agitátorok munkája könnyebb lett, ezentúl bevonhatták a papokat, akik viszont minden korábbinál nagyobb kockázatot vállaltak, ha mégis visszautasítani merészelték az együttműködését.

A megegyezéssel összefüggő, szinte azonnali és kétségtelenül a legfájdalmasabb intézkedés a szerzetesrendek szétszórátása volt: az Elnöki Tanács 34. számú törvényerejű rendeletével – a piaristák, a bencések, a ferencesek és a szegény iskolanővérek kivételével – megvonta a rendek működési engedélyét, a még ki nem telepített szerzeteseknek három hónapon belül ki kellett költözni a rendházakból, az épületeket pedig át kellett adni az államnak.⁵¹ A szerzetesi életforma állampolgári jogból adományyá vált, a szerzetesek szétszéledtek és családjuknál vagy magánszemélyeknél kerestek menedéket. A meghagyott négy rend az egyháznak visszaadott 8 gimnáziumban 1950. szeptember 17-én nyitotta meg az új tanévet.

A HÍVEK TÁJÉKOZTATÁSÁRA

A történetekről püspökkari körlevél készült, amelynek nyilvánosságra nem került változata szikárságában is megrendítő. Kronologikus rendben ismerteti a kormánnyal folytatott tárgyalásokat: a püspöki kar néhány hónappal ezelőtt a szerzeteskérdés enyhítésére

50 A paritásos bizottságot megszervezték, feladata a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásával járó teendők (lényegében a felszámolás) kezelése volt. 1951 elejére beszüntette működését. Az 1951. évi I. törvénycikkkel megszervezték az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely továbbvitte a feladat ellátását.

51 A történetek feldolgozására lásd *Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12 (2000) 1–4. 183–210.

a kormányhoz fordult és tárgyalásokat kért, a kormány azonban csak akkor volt hajlandó tárgyalni, ha általában az egész egyház kérdéséről folytatják a tárgyalásokat. Ezek után a püspöki kar készített egy javaslatot, majd a kormány ellenjavaslatot tett és végül a tárgyalások során létrejött a megegyezés. A körlevélben a püspöki kar fájjalja, ami a szerzetesrendekkel történt és leszögezi, hogy ez ellen óvást emelt. A megegyezésre vonatkozóan kijelentik, hogy azt a szerzetesek helyzetét megkönnyítése és a hívek lelki ellátásának biztosítása érdekében írták alá. Felszólították a híveket, hogy imádkozzanak a szerzetesekért, „akik fiaik és testvéreik”, megköszönték, hogy „megpróbáltatásaik idején melléjük álltak – még protestánsok is – élelemmel és ruhával segítették őket”, s kérték, hogy a továbbiakban is álljanak melléjük, rendezzenek gyűjtést, illetve civilruha-adományozást a körlevél felolvasását követő vasárnapon.⁵²

A körlevél tervezetét Grösz József érsek megküldte Darvas József kultuszminiszternek, aki haladéktalanul válaszolt: „Az államnak és az egyháznak közös érdeke, hogy a ma aláírt egyezmény valóban megteremtse a békés együttélés jó légkörét. Meg kell mondanom, hogy a tervezett pásztorlevél – ebben e megfogalmazásban – nem szolgálná ezt a közös célt. Ha ez a pásztorlevél ebben a formában megjelenne, úgy tüntetné fel az állam és a püspöki kar közötti megegyezést, mintha azt a püspöki kar nem meggyőződésből, hanem kénytelenségből írta volna alá.”⁵³ A miniszter tételesen is kifejtette, mely mondatokban mivel nem ért egyet, így végül készült egy rövidebb és minden éltől mentes körlevél.⁵⁴

A történetekről Grösz József érsek tájékoztatta a Vatikánt. A XII. Pius pápához latin nyelven írt részletes beszámolója szerint a szerzetesekkel szembeni atrocitások azt mutatják, hogy „a magyar törvények [...] üres formulák, amelyeket a bíróságok annyiban alkalmaznak, amennyiben a hatalomnak, vagy a Kommunista Pártnak kedveznek.” A megállapodásról úgy vélekedett, hogy abban nincs szó az egyház és állam viszonyának átfogó rendezéséről, amely egyedül az Apostoli Szentszékre tartozik. Amit tettek, kényszerből tették, mert mint írta, „kemény uraknak vannak alávetve” és „tényleges uralom” alatt végzik munkájukat. Rómából december végén érkezett meg a válasz: a megállapodást helytelenítő intelem (ugyanakkor mérsékeltebb vatikáni körök nem ítélték el a magyar püspökök lépéseit). Az érsek 1951. január 31-én válaszolt az október 9-én kelt bírálatra. Megértést remélve ecsetelte a magyar katolikus főpapság helyzetét: „alvilági hatalmakkal küzdenek” – írta a pápának.⁵⁵

Lengyelországon és Magyarországon kívül más kelet-közép-európai, katolikus többségű országban – gondolván itt konkrétan Csehországra –, nem készült hasonló megállapodás. Hogy miért nem, az alapos összehasonlító vizsgálatot igényelne. Az bizonyos, hogy mind Lengyelországban, mind Magyarországon a hatalomnak fontos volt, hogy legerősebb ideológiai ellenfele vegye tudomásul a lezajlott politikai változásokat. Az egyház viszont az egyezségnek köszönhetően abban bízhatott, hogy a hatalom nem támad megmaradt pozícióira. Mindkét egyezség kompromisszumok eredményeként született.

52 MNL OL XIX-A-21-c-110-2/35-1950 (ÁEH Adattár, 38. doboz).

53 Uo. Darvas József kultuszminiszter levele Grösz József kalocsai érsekhez, Budapest, 1950. augusztus 30.

54 A körlevél publikálatlan és közzétett szövegvariánsait teljes terjedelmükben lásd: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 i. m. 260–262.

55 A levelek fordításai megtalálhatók az ÁBTL-ben őrzött Grösz József és társai ügyét tartalmazó dossziékban (ÁBTL V-105752/1). A szövegeket közli: A Grösz-per előkészítése 1951. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, 2001. 20.a és 20.b számú dokumentumok, 162–174.

A magyar megállapodás jogi jellege tisztázatlan maradt, az 1948-ban kötött meg-
egyezősekkel ellentétben nem jelent meg a *Magyar Közlönyben*, szövegét csupán a *Sza-
bad Nép* és a *Kis Újság* közölte. Viszont politikai jelentősége annál nagyobb volt: a bu-
dapesti szovjet nagykövetség a moszkvai külügyminisztériumnak készített elemzésében
úgy értékelte a megállapodást, mint „*a népi demokrácia hatalmas győzelmét a katolikus
reakcióval folytatott harcban*”.⁵⁶ A diplomata a lényegét illetően nem is tévedett. A ma-
gyar katolikus egyház megosztottan került ki ebből a „kalandból”: a papi békemozgalom
szárba szökkent és ereje hónapról hónapra növekedett, a kormány nem mulasztotta el
alkalmazni, amíg érdekei így kívánták. Az idő, ami alatt a püspöki kar visszaszerezheti
megtépázódott tekintélyét, beláthatatlannak tűnt. Hiszen még meg sem száradt a tinta
az aláírásokon, amikor a lefektetett elveket máris megsértették. A szerzetesrendek fel-
számolását követően 1950. szeptember 15-én a VKM rendeletet adott ki a hitoktatásról,
amely több szigorítást vezetett be, többek között előírta, hogy hittanórát csak az iskola
épületében lehet tartani. A sajtóban sem hagyott alább a vallás, a Vatikán és XII. Pius
pápa elleni uszítás. Több száz pap került bírói ítélet nélkül internálótáborba. 1950. ok-
tóber utolsó vasárnapján letartóztatták a zirci apátot, Endrédy Vendelt. A zirci apát után
nem sokkal letartóztatták a megállapodás végrehajtását kimunkáló szociális paritásos bi-
zottság tagját, a ciszterci Hagyó-Kovács Gyulát is. Mindketten vádlottak lesznek a meg-
állapodást aláíró Gröss József kalocsai érsek ellen lefolytatott koncepciós perben...

Mindennek ellenére négy évtizeden át ezt a dokumentumot tekintették az állam és a
magyar katolikus egyház közötti alapokmányynak, egyfajta igazodási és hivatkozási pont
lett a szovjet típusú egyházpolitikai rendszer kiépítésében. 1990. február 6-án bontotta
fel Németh Miklós miniszterelnök és Paskai László bíboros, esztergomi érsek.

56 T. V. Volokityina–G. P. Murasko–A. F. Noszkova: Moszkva i Vosztocsnaja Evropa i. m. 658.